

ISSN 1226-4490

*International
Journal of
Central
Asian Studies*

Volume 11-1 2007

**Editor in Chief
Choi Han-Woo**

**The International Association of Central Asian Studies
Korea University of International Studies**

International Journal of Central Asian Studies

Editorial Board

Prof. Dr. H. B. Paksoy (Texas)

Prof. Dr. Emine Yilmaz (Ankara)

Prof. Dr. Juha Janhunen (Helsinki)

Prof. Dr. Kim Ho-Dong (Seoul)

Prof. Dr. Valeriy S. Khan (Tashkent)

Prof. Dr. Choi Han-Woo (Seoul)

On matters of announcement of books for review etc. please contact the Editor.

Korea University of International Studies
5-357 Hyochang-dong, Yongsan-gu, Seoul 140-897, Korea
Fax: +82-2-707-3116 Email: kuis@kuis.ac.kr
Homepage: <http://www.kuis.ac.kr>

The International Association of Central Asian Studies

Co-Chairman : Prof. Baipakov K.M.
(Director of Institute of Archeology,
Kazakhstan)
Prof. Choi Han-Woo
(Korea University of International Studies,
Korea)
Prof. Dilorom Alimova
(Director of Institute of History, Uzbekistan)
Prof. Jumabaev B.M
(Director of Institute of Oriental Language and
Culture, Kyrgyzstan)

Directors : Prof. Baipakov K. M
(Institute of Archeology, Kazakhstan)
Prof. Choi Han-Woo
(Korea University of International Studies, Korea)
Prof. Khan Valeriy
(Institute of History, Uzbekistan)
Prof. Kim German
(Kazakhstan National University, Kazakhstan)
Prof. Rtveladze E.T.
(Institute of Art, Uzbekistan)
Prof. Tuaikbaeva B.T.
(Academic Accomplishment Center, Kazakhstan)

General Secretary : Dr. Kim Byung-II
(Korea University of International Studies, Korea)

The International Association of Central Asian Studies
Fetisova 3, Mirobod, Tashkent, Uzbekistan
Tel: (99871)-191-9540 E - mail: kuis@kuis.ac.kr

© IACAS & KUIS 2007

This journal and all contributions contained therein are protected
by copyright.

Any use beyond the limits of copyright law without the
permission of the publisher is forbidden and subject to penalty.
This applies particularly to reproductions, translations, microfilms
and storage and processing in electronic systems.

**This Journal is sponsored by
Institute of Asian Culture and Development
Printed in Seoul, Tashkent**

ISSN 1226-4490

Sûfî Allahyâr ve *Sebâtü'l-Âcizîn*'i: 18. Yüzyıl Doğu Türk Edebî Dilinde Mahallîleşme Eğilimleri Üzerine

A. Deniz Abik
Çukurova Üniversitesi

Özet

Sebâtü'l-Acizin, Sufî Allahyâr'ın dinî tasavvufî bir mesnevisidir. Doğu Türk yaz dilinin XVIII. yüzyıl ürünü olan Sebâtü'l-Acizin, Ça atayca'nın Klasik sonrası dönemi içerisinde değerlendirilir. Klasik sonrası dönemin temel özellikleri içerisinde mahallîleşme dile getirilir. Bu bildiride Sebâtü'l-Acizin'de mahallîleşme örnekleri değerlendirilmiştir. Eserin klasik dönem Ça atayca metinlerinden söz varlığı, biçim bilgisi ve ses bilgisi bakımından ayrılan yanlar ortaya konulmuştur. Sebâtü'l-Acizin'de mahallîleşmenin ölçütlerini tespit için bir deneme yapılmıştır. Bu ayrıntı özelliklerin hangi lehçelerle bağlantı olabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Sufî Allahyâr, Sebâtü'l-Acizin, Ça atayca, Doğu Türkçesi

Abstract

Sufî Allahyâr and his work Sebâtü'l-Acizin: On Tendencies of Localization in 18. Century Eastern Literary Turkish

Sebâtü'l-Acizin is a religious and Islamic mystical poem (Mesnevi) of Sufî Allahyâr's. Sebâtü'l-Acizin, which is the work of Eastern literary Turkish in XVIII century, is appraised in the post classical period of the Chagatay language. Among the basic principles of the post classical period localization is mentioned. The examples of localization in Sebâtü'l-Acizin are appraised in this essay. The work differs from the other classical period Chagatay texts with regard to vocabulary,

morphology and phonetics. The different sides of this work have been exposed in this essay. The criteria of localization have been tried to determine in *Sebatü'l-Âcizîn*. It has been discussed whichever dialects can be connected to these distinctive characteristics in this essay.

Key Words

Sufi Allahyar, *Sebatü'l-Âcizîn*, Chagatay Turkish, Eastern Turkish

1. Ça ataycan n klasik öncesi, klasik dönem ve klasik sonrası olmak üzere üç dönemde de erlendirilmesi Eckmann' n bugün yaygın olarak kullanılan ayrımların dayanağıdır. Eckmann, slamî Orta Asya edebî Türk dilinin son halkası Ça atayca 20. yüzyılın başlangıcına kadar getirirken dillik ölçütlere dayanmaktadır (1957). Eckmann, 1600 ile 1921 yılları arasında Klasik sonrası devir olarak tanımlarken bu dönemde, bir yandan Nevâyî dilinin dikkatli bir taklidinin, diğeryandan Özbek unsurlarının etkisinin olduğunu belirtir. Bu dönemin temsilcileri olarak Ebul-gazi Bahadır Han, Mevlâ, Saykalî, Sûfî Allahyâr, Turdî, Hüveydâ, Munis Harezmî, Muhammed Rıza Agâhî, Ömer Han, Nadire, Mahzune, Üveysi, Külhanî, Mahmur, Mukîmî, Nemenganlı evkî gibi isimleri saymaktadır (Eckmann, 1988: XIV).

On dördüncü yüzyıldan itibaren iki bölgede birden çok yaz dili ile var olan Türkçe, on beşinci yüzyıldan sonra Türk yaz dili olarak iki ana kol hâlinde varlığını sürdürmüştür: Batıda, Anadolu'daki Türk yaz dili ile çağdaş Doğu Türk yaz dili Ça atayca.

Sebatü'l-Âcizîn, Doğu Türk yaz dilinin XVIII. yüzyıldan itibaren mutasavvıfî airi Sûfî Allahyâr'ın elimizdeki nüshalarına göre 1800 beyite yakın dini tasavvufî bir mesnevisidir.

Eckmann, “eybaniler devrinde yeniden moda hâline gelen ve XVIII. yüzyıldan itibaren Buharalı air Sûfî Allahyâr'ın divan ve mesnevileri yoluyla Orta Asya ehirlisi, hatta göçebe Türkleri arasında büyük rağbet gören tasavvufî airi XIX. yüzyıldan itibaren hemen hemen sönmüştür” derken (1964: 122), Zeki Velidi Togan'ın *Hatıralar*'ındaki bazı cümleler, Sûfî Allahyâr'ın 19. yüzyıldan itibaren Doğu Türk dünyasındaki yerini göstermesi bakımından önemlidir:

“Onun (annemin) bana öğrettiği Farsça ve Türkçe şiirler yalnızca ahlakî parçalardan ibaret değildir. Bunların arasında edebî estetik şiirler

de vardı. Öte yandan öğretti ahlakî ilir ve hikâyeler de bir hrestomatiya (antoloji) ekinde bir araya toplanmış eylerdi. Onların çoğunu annemin hafızasında idi. Bunlar başlıca Attar'dan, Celaleddin Rumî'den, Nevâî'den, Yesevî'den, Sûfî Allahyâr'dan derlenmiş parçalardı. 1957 senesi başında Pakistan'ın Lahor Üniversitesinin misafiri idim. Burada Fars edebiyat profesörü olan dostum Muhammed Bakır'ın evinde 19. yüzyılda Haydarabad Nizamî'nin ordu kumandanlarından aslen Buharalı Özbek olan birisinin de o lüna aynı annemin bana okuttuğu kitaplar ve ilirleri bizzat okutmuş oldu. Görünce bu talim programının 19. yüzyıl Türkleri arasında dahi ne kadar yaygın olduğunu görerek hayret ettim. (1999: 20, §.12)

Zeki Velidi Togan'ın çocukluğunda annesinden öğrendiği Sûfî Allahyâr'ın ilirlerinin hafızasına nasıllendiğini Hatıralar'daki ücümleyle de görmek mümkündür:

• Otomobile ehirdinde bize yazlık olarak tahsis etmek istedikleri • daça. Yani sayfiyeyi görmeye gidiyordum. Sûfî Allahyâr'dan hatırmada kalan ü parçayı hep tekrarlar ve Moskova etrafındaki bu muhtemem daçalardan ne çıkar derdim:

Tevekkül genciden ey yüz öğürgen

Buyurganga muhaliftir bu yörgen

Yani: Ey tevekkül hazinesinden yüzünü çevirmiş olan kimse zaten yürüyüşleri Tanrının buyruğuna aykırıdır (Togan, 1999: 280, § 171).

Sûfî Allahyâr, Orta Asya Türkleri içinde sadece Türkçe ilirleriyle değil, Farsça eserleri ile de yaygın olarak tanınan ve okunan bir mutasavvıftır. Yine Togan'ın Hatıralar'ında bu konuda bilgi vermektedir:

• Annem Farsçayı yalnız dil olarak değil, 13. yüzyılın sufi airi Attar ile 18. yüzyılda Buhara'da Türkçe ile birlikte Farsça da yazan Sûfî Allahyâr'ın telkin ettikleri mistik fikirlerin dili olarak benimsemiştir (Togan, 1999: 10, § 7).

Togan'dan benzer durumu anlatan bir başlıkta :

• emseddin , o lu brahim'i babamın medresesinde okutuyordu... brahim tahsili baktı ise de kitap okuma zevkini muhafaza

¹ Togan'ın Bakır Türklerinden olduğunu bililmektedir.

etti., gerçekten çok okurdu. Onun Rusçadan en sevdiği Lermontov, Farsçadan Attar ve Allahyâr, Türkçeden Nevâî ve Muhammediye idi” (1999: 26-27, § 16).

Sûfî Allahyâr'ın *Sebâtü'l-Âcizîn*'inin pek çok yazma nüshası yanın da basmaları nın da bulunması, Togan'ın tanıklan da bulunmasında, Allahyâr'ın ya da ad 18. yüzyılda tanıklan da bulunması gibi 19. ve 20. yüzyılda da tanıklan da bulunması, okunduğunu ve Türk dünyasında ortak bir değer olarak varlığını ortaya koymaktadır. Hofmann, 1969'da farklı hacimde 50'ye yakın yazma künyesi verirken İstanbul, Kazan ve Taşkent'te olmak üzere

Bitipsen Fars tildin kitabı / Tamam anda mesâ'ilin cevâb /
heme fetv vü taqvan ñg bey n / on ikki miñg'din artuq beyti an”
(Mahdum, 1993: 3; Berlin G 1598 vd.).

Sûfî Allahyâr, *Sebâtü'l-Âcizîn*'de Farsça eserinden söz ettikten sonra Türkçede az yazd n da belirtmektedir: didiñg ey-i qal lni türk tildin / kiç imdi elbette bu qāl u q ldin (Berlin G, 1600).

A.N. Mahdum, “Mü terek Orta Asya Türkçesi ile yaz lan *Sebâtü'l-Âcizîn* isimdeki eseri Orta Asya, ran, Afganistan Türkleri aras nda çok yayg n olarak sevilip okunmaktadır. Arap harfli yaz lar n okunu taki esnekli inin de tesiri ile ayr lehçeler konu an bu insanlar n hepsi belki de *Sebâtü'l-Âcizîn*'in kendi ivelerinde yaz ld n zannetmektedirler. Bu kitap bu bölgelerde Kur'an- Kerim'i bitiren bir talebenin ilk okuyaca eser durumundadır. Nitekim ran'da ne redilen *Sebâtü'l-Âcizîn*'in giri inde Türkmençe olarak u cümle yaz l d r. ‘Ama ba'd bütün Türkistan ve bilhass bu aralarda ata baba arka be arka Kuran-Kerimi tamam edenden songra okudulan dersi me hur kitaplar m zdan biri *Revnakül-İslam-ı Vefaii* ve biri *Sebâtü'l-Âcizîn-i Sûfî Allahyâr'dur*” bilgisini vermekte haklı d r (Mahdum, 1993: 3indekleriirt n

(Güçsüzlerin sebat) / *Sebâtü'l-Âcizîn* Tatar iirinin geli mesinde etkili olmu tur. Abdurrahim Otuz meni (1756-1836) ve Taceddin Yalç gul gibi gelene e ba l ünlü Tatar airlerini etkilemi bir ki iliktir (TDTEA, 2001:142; Abbasov, 1996: 78).

Kazan'da 1858'de *Risale-i Azize*, *Şerh-i Sebâtü'l-Âcizîn* ad yla (senede 1275) yay mlanan erhte, arih Taceddin Yalç guloglu, kendisinden *Sebâtü'l-Âcizîn* kitab n Türkî diline tercüme etmesini istediklerini, çünkü *Sebâtü'l-Âcizîn*'nin çe itli lugatle tedvin olundu unu onun gizli lugatlerini öz dilleriyle anlatmas n istediklerini, fakat kendisinin buna yönelmedi ini, ancak kendi k z *Azize*'nin iste i üzerine erhe karar verdi ini anlat r (1858: 3).

“Bu tört kitābn taşnīf k l p ḥalāy ḳ aras nda kerāmeti me hur old , eyḥ ḥabibu'llahn ṅ mu'teber ḥalīfelerinden old aym lar bu sebātü'l-'ācizīn tört kitābn ṅ içinde köz alar eger mü kilreki turur zirā ki envā' luḡat ilen müdevvendür. unuṅ için bu faḳīr, Tācü'd-dīn iltimāslarn ḳabul iylep evvel Allāh ismi birle erḥ ibtidā ḳ ld . (Risale-i Azize, 1858, 7) Beyt: kilid-i besmele gülzār- 'ilmniṅ / revāc revnāḳ bāzār- ilmniṅ/ sadran- ḥaslet nazm telhi/ eḳālīm-i kelām pādi āh / ṣenā sultān dur elḥamdülillāh / turur revnāḳ her ām seḥergāh / bu tācüddīn ilāhī bi-nevādur/ teraḥḥüm ḳ l ilāhī bi-tüvādur/ huzur eyledi ḳalbe ḡāh ḡāhī / ināyet eyle be-fazl ilahī / ki bu sebātül-'ācizīn bir bedi'adur/ milel erbāb na ḡayri ḥafīdür/ tarīḳatde olan her bir 'aḳīde / olur nazm da bir mühr-i ferīde/ ḥalāvetde ne beṅzer ḳand- m sra /fedā-i rūḥdur ta rüz-ha re/ bilem dirseṅ bu fende ilmihāli /naḡardan koma bu nazmü'l-le'ālī / bu nazmdan Allahyār murād / beyān- ehl-i sünnet i'tiḳād (Risale-i Azize, 7-8).” diyerek *Sebâtü'l-Âcizîn*'in muhtevas n da ortaya koyar.

Semerkant Buhara aras ndaki Kata /Kette Kurgan yak nlar ndaki Minlar köyünde 1633'te veya 1631'de do an Allahyar' n babas kimi kaynaklara göre, Alahkul (Temiryar)'d r, kimi kaynaklara göre ise Ahmet Kul Atal k't r (TDTEA, 2000: 102; TDEA, 2002: 356). Özbek Türklerinin Hita kolundan olan Allahyâr, zaman ndaki ilim sahiplerinden

ehl-i sünnet itikad n ve Hanefi mezhebi f k h bilgilerini ö renmi tir. Bir ara Buhara Hanl nda tamgac olmu yani gümrük idaresi reisli inde bulunmu tur. Nak ibendî halifelerinden Habibullah eyh Nevruz'dan feyz alarak kemale erdi i söylenir. Daha sonra tamgac l ktan ayr larak halk ir ad ile me gul olmu tur. 1721 veya 1723 y l nda vefat etmi tir. Rah var adl köyde vefat etti i, bu köyün daha sonra Allahyâr ad n ald kaydedilir (TDTEA, 2000: 102; TDEA, 2002: 356).

iirleri ö retici, tasavvufî, ahlaki nitelikte oldu u için Ahmed Yesevi'nin 18. yüzy ldaki takipçisi olarak de erlendirilebilece i çe itli kaynaklarda dile getirilir.

Kette Kurganl , hayat n n büyük bölümünü Buhara'da geçirmi , Yesevi birikimine sahip Sûfî Allahyâr' n ki ili i etraf nda efsaneler olu mu tur (Hofmann, 1969: 71).

2. Klasik sonras Ça atayca metinlerde, mahallîle menin biçim bilgisi ve ses bilgisi özelliklerinin yan s ra özellikle söz varl nda etkin oldu unu söylemek do ru olacakt r. Klasik dönem metinlerinin tüm söz varl n kapsayan bir sözlü üne henüz sahip olmamakla birlikte, Klasik dönemde Arapça ve Farsça kelime kadrosunun daha a r l kl oldu u söylenebilir.

17. yüzy l Ça atay Türkçesini temsil eden *Şecere-i Terâkime*'nin dili için Kononov, “Ebulgazi'nin eserlerinin dili Ça atay dilinin son dönem türü olarak belirtilebilir, bu tür dile girmi Arapça ve Farsça sözcüklerin s n rl kullan m sayesinde sözlük kadrosunun önemli ölçüde de i mesi sonucu klasik Ça ataycan n biçimsel yap s n korumaktad r, yani kendi yap s içinde halk konu ma dilinin sözlü üne yak n bir leksik kullan m vard r” demektedir (K.Ölmez, 1996: 31).

Kononov'un bu ifadesinden de mahallîle me ile özellikle söz varl ndaki Türkçe kelime kadrosunun artmas n n kastedildi i anla lmaktad r. Ancak, A. nan' n *Şecere-i Türk* için her sahifede ortalama 197 kelime vard r, bu sahifelerin kiminde en çok %14 kiminde ise en az %5 yabanc kelime vard r tespitini, Z.K.Ölmez *Şecere-i Terakime* ile kar la t rd nda *Şecere-i Terâkime*'de %25 oran nda yabanc kelime bulundu unu belirtir. A. nan, Ebulgazi'nin dili ile Ça atay klasiklerinin dili aras nda sözlük bak m ndan en ufak bir fark

bile bulmak mümkün de ildir demek, Ebulgazi'nin Ça atayca yazmad iddiasının doğru olmadığını belirtmektedir (1957: 31).

Eckmann, Ça atay edebiyatının son devir yazarlarının eski konulardan bahseden eserlerinde divan edebiyat vokabülerini kullandıklarını, yeni konular ile ledikleri zaman klasik Ça atay gramerine pek dokunmadan Özbekçe hatta Rusî galinden sonra Rusça kelimeler kullanmaktan kaçınmadıklarını söylemektedir (Eckmann, 1964:123).

Yine *Şecere-i Terâkime*'nin Leningrad nüshasının önsözünde, eserin dili için verilen “klasik Ça atayca edebî dilinin Özbek lehçesi ile karışım numunesidir. Klasik Ça atayca ile Ebulgazi'nin *Şecere-i Türk* ve *Şecere-i Terâkime* nüshaları mukayese edilirse görülür ki XVII. asırdan itibaren klasik Ça atayca ya ayan Türkmen ve Özbek lehçelerinin tesiri ile eski kuvvetini kaybetmiştir” ifadesi (K. Ölmez, 1996: 31), mahallîle menin klasik dile Türkmen ve Özbek özelliklerinin girmesi yoluyla gerçekleştiğini kanaatini belirtmektedir.

Z.K. Ölmez, Ebulgazi'nin dili ile Klasik Ça atayca metinlerin dilini karşılaştırarak alt maddede farklıları belirtmiş, bunun yanında Ebulgazi'nin söylediğinin tersine Arapça, Farsça ve Ça atayca kelimelerin kullanılmadığını yanında Ça ataycada bulunmayan Türkmen ve Özbekçe kelimelerin de (*tup, yav, yavla-, day* Özbekçe; *kızgan, uzat-, heley, denli* Türkmençe) bulunduğunu iddia etmiştir (K. Ölmez, 1996: 34).

K. Ölmez, Ça ataycada uyuma giren belirli geçmiş zaman 1. tekil kişisel çekimindeki uyumun birçok yerde korunmasınan manzum bölümlerde bütünüyle bozulduğunu belirtmektedir: *ba lattum* 100a-15, *bardum* 100a18, *keldüm* 100b-58 (1996: 33). Ça ataycada genellikle ötüm benzeşmesine uyan eklerin *Şecere-i Terâkime*'de görülür. Ö uzcanın etkisi ile çok az oldu, eklerin başındaki ünsüzlerin genellikle ötüm uyumuna aykırık kullanıldığını belirtir: *ikde* 82a-13, *ç kğan* 68b-8, *ikdin* 88b-9. Ça ataycada kullanılan yeterli çatların kuran *al-* yardımcı fiili yerine Ö uzcanın etkisi ile *bil-* yardımcı fiilinin kullanıldığını iddia eder: *ayta bilmey miz* 84b-16, *ğıla bilmedi* 89b-3. Ça ataycada *alar* olan iddia zamirinin *Şecere-i Terâkime*'de hep *anlar* olarak görüldüğünü kaydeder. Ça atay Türkçesinde korunan Eski Türkçe s fat yapım eki *+lig'* n Kıpçakçada olduğu gibi *-lı* olarak kullanıldığını örneklerin de bulunduğunu belirtir: *atlı* 67a-14, *kanlı* 96a-14,

közli 100b-5. Benzetme edat *teg* ve *dek* yan nda .T.'de *day* biçiminin de var oldu unu kaydeder. Ça ataycada kullan lmayan bu edat n Özbekçe K pçakça bir özellik oldu unu belirtir (1996: 33 vd.).

Eckmann, Ça atay edebiyat n n son devrinde (1800-1920), devir yazarlar n n art k konu ulmayan Ça atay dilini özenerek taklit ettiklerini söyleyerek konu ma dilinin Ça atay yaz dili üzerindeki etkisi sorusunun daha iyice incelenmemi oldu unu kaydetmektedir (1964: 123).

3. Son dönem metinlerinin dilinin klasik dönem metinlerinden ayrı lan özelliklerinin tespit edilmesi, Eckmann' n (1964:123) belirtti i “konu ma dilinin Ça atay yaz dili üzerindeki etkisi” konusunda fikir geli tirilmesini sa layaca gibi, farklı nüshalar nedeniyle farklı lehçe özelliklerinden bask n olanlar n ortaya ç kar lmas nda da etkili olacak ve durumun yeni yaz dilleri öncesi habercili i tart labilecektir.

Bu do rultuda *Sebâtü'l-Âcizîn*'in ve dolay s yla nüshalar n n klasik Ça atayca metinlerden ayrı lan yanlar öyle s ralanabilir²:

3.1. Klasik dönem metinlerinde s fat eki her zaman +*llg/k*, +*lUg/k*'tur. Metnimizde s fat eki +*llg*, veznin gerektirdi i yerlerde +*ll* olarak görülmektedir: *türli* (330), *işretli* (372), *şiddetli* (390), *hasretli* (414), *imānlı* (420), *ķurbetli* (463), *atlı* (529), *āfetli* (541), *gafletli bende* (1193), *imānlı ķul* (1250).

Vezin gere i aç k heceye ihtiyaç olmad hiçbir durumda +*ll* kullan lmad görülr. *ķ z l yüzlük* (339); *ķara yüzlük bolup* (343) *G / ķara yüzlğ bolup* 1894; *türlük me akkatler* (345); *keremlik padi aha* (379); *sivüklük bende* (389), *vah etlik öy/iv bar* (476); *ne türlük k lm ng bar* (486); *gamlık köngülni* (503); *sivüklük bende* (581); *haterlik uyku /haterlığ uyku* (468); *magfiretlik bir ü bara* (522); *keremlığ* (1252); *ķ z l yüzlük* (1261); *türlüg s fatn* (1312).

Bugün Özbek Türkçesine bak ld nda +*li* ve +*lik* eklerinin ayrı n görevde kullan ld görülmektedir. Nitekim *Özbek Tili Grammatikası*'nda +*lik* ve +*li* eklerinin görevda olduklar , +*lik* veya

² *Sebâtü'l-Âcizîn* için verilen beyit numaralar , metin yay n için haz rlad m z Götz Katalo unda yer alan Berlin nüshas n n (G) beyit numaralar d r. Süleymaniye nüshas (S) ile 1848 ve 1894, 1991 bask lar da bu metin yay n için kar la t r lm t r.

+li kullan lmas n n fark olmad belirtmektedir. *Akıllı* ile *akıllık*, *kirişimli* ve *kirişimlik*, *çirayli* ve *çiraylık*. Baz s fatlar n ise +li alanlar ile +lik alanlar aras nda anlam fark ve görev fark olabilece i belirtilir. *Balalı* hatun, *balalık* çağlar; *köylekli* adam, *köyleklik* çit(?) (ÖTG, 1975: 272 vd.). K pçak lehçelerinden K rg zcadaki +IUU ve +DUU yuvarlak ve uzun ünlülü ekillerinin +lg' n /g/'sinin s z c la arak dü mesiyle do an bir durum oldu u bilinmektedir (Öner, 1998: 41). Tatarcada +II, Kazakçada +II, +DI (Öner, 1998: 40).

17. yüzy l metinlerinden *Şecere-i Terâkime*'de görülmeye ba layan +II sonraki metinlerde giderek alan n geni letmi gibi görülmektedir. Örne in, Nemenganlı Abdülaziz Hoca'n n *Meczûb Divanı*'nda da +li ve +lig/k görülür: mürüvvet fütüvvetlidür bâ-vefâ 3-7; *atlıg* 34-11, *günâhlıg* 11-2 (Öztürk, 1995).

Bu do rultuda *Sebatü'l-Âcizîn* nüshalar ndaki kullan mlar n kar la t r lmas fikir verebilir.

3.2. Tamlayan hâli için +nîng yan nda s kça +ni kullan m klasik sonras bir özellik olarak dikkati çekmektedir. +ni kullan m vezin aksamas na dahi yol açan görünümle r sunmaktadır:

kelam irmi *sıfatını* birisi (106); *sıfatını* birisidür irade (112); yana halk itti *bizni* fiilimizni (117); il h *birlikiñni* hürmetidin (382); ayurma *yahşılarnı* aras d n (415); iki *menzilni* vasf n san bolmas (430); tili yoktur bu *kulm* özr ayterge (524); yetimlerniñ *közni* ya için (534); ikeste *bivelerni* derdi için (535); ta p ç kt *ıduğmı* ağ z ga āb (983); ki i *tilni* yaman d n bolur h̄ār (1066); *bularnı* barças dur mihibānl k (1092); bolur köp halk *özini* hālidin seyr (1131); *yigenni* qarn qaynar mis qazandağ (1035); nebidin yok *kişini* qurb bālā (1180); uluğ bolğay *yirni* ast ziyān (1277); tutup dāyim *yılanı* *quyruğmı* (1359); ni ğam imānl *qulm* ölgenide (1250).

Nüsha farklar na bak ld nda +nInğ ve +ni farklıklar pek çoktur: *sıfatını* birisidür irade (112) Berlin G nüshas d ndaki nüshalarda hep +nInğ; *bizni* (117), 1848 ve 1894 *bizniñ*; *birlikiñni* (382) 1894 *birlikiñniñ*; *yahşılarnı* (415) Süleymaniye ve 1894'te

yahşılarnıḡ, *kulnı* (524), 1894'te *ḡulnıḡ*, *ḡuduḡnı* (983) Süleymaniye'de *ḡuduḡnıḡ*, *yigenni* (1035), Süleymaniye ve 1894'te *yigenniḡ*, *tilni* (1066), Süleymaniye 1894'te *tilniḡ*.

Aynı nüsha içinde ikili kullanımlarda da her zaman veznin etkili oldu unu söylemek mümkün görünmemektedir: *yetimlerniḡ közni yaşı üçün* (534).

Ayrıca tamlayan hâli ekinin dudak uyumuna bağlanıp bağlanmaması da incelenebilir: *o künniḡ* heybetidin bi- ek ü reybi (391), Süleymaniye, *künnüḡ*.

Eckmann, konuyla dilinin Ça atay yaz dili üzerindeki etkisi konusunda en göze çarpan deyimlik, klasik +*ning* genitiv eki yerine +*ni* ekinin serbestçe kullanılmasıdır, der (1964: 123). Özbekçede tamlayan hâli +*ning*'dir. Bazı hâllerde, aitlik ekinden önce +*ni* olarak kullanılır (Buran-Alkaya, 2001: 110). Özbekçede yaz dilinde +*ning* olan tamlayan hâli konuyla dilinde +*ni* olarak kullanılmaktadır (ÖTG, 1975, 2005). Kıpçak lehçelerinde Tatarca +*niḡ*, Kazakça +*niḡ*, +*diḡ*, +*tiḡ*, Kırgızca +*ni*, +*Di*, +*Un*, +*Dun*. Uygurca, ek +*ni*, Karaçay-Balkar ve Kumuk lehçelerinde ek, +*ni*, +*nU*dur (Zeynelov-Gedikli, 1993:79). Buna göre metnimizde görülen durum, Özbekçenin özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Nüshaların diğer özelliklerine göre Kumuk, Karaçay-Balkar değerlendirilmeleri de yapılabilir.

3.3. Klasik Ça atayca metinlerde zamir n'si kullanılmaz. Ancak manzum metinlerde vezin zarureti, zaman zaman zamir n'sinin kullanıldığı örnekler gösterir (Eckmann, 1988: 46, 60, 65, 67).

Metinde zamir n'sinin kullanıldığı örnekler vardır: nigar *ortasında* iyleğay yād (503) G; eger *başında* yorsa āsiyā seng / r za *cūyıda* and n bolmağay teng (580) S, 1894 *cūyında*; an ḡ ḡükmindeḡ edbār u iḡbal (675) G, *ḡükmedeḡ* S ; koymağ l dü men *ḡolında* mübtelā (1621).

Vezin bakımından zamir n'sinin kullanılabileceği yerlerde kullanılmadığı görülür: körünmes ba an ḡ *aldıda* bir mā (31) G,

aldında S, Kb; kiter *vaqtide* andağ bold hâli (273) G, *vaqtinde* S; ayurma yağ larn *arasıdın* (415)G, *arasındın* S; eger *başında* yorsa âsiyâ seng/ r zâ *cûyıda* and n bolmağay teng (580), S, 1894 *cûyında*; Süleymân *hızmetide* k ld pervâz G, *hızmetinde* (23) 1848; kelim *ilgideki* kutluğ âsâyî (16) G, *ilgindeki* S, 1894, 1848; köziñg *aldıdağr* bigâne vü havi (469) G, S, 1894 *aldındağr*; sakar *aldıda* turgândik k lur ters (550) G, 1894 *aldında*; mağhabbet ehliniñg *aldıda* ma'düm (569)G, *aldında* 1894, *aldında* S.

Zamir n'sinin kullan m nda nüshalar aras ndaki farklıklar nüshaların sahas n belirlemede ay r c olabilir. Örne in Kazan bask s ve Süleymaniye nüshas nda veznin gerektirdi i durumlarda daha çok *zamir n*'si kullan m var.

Klasik sonrası metinlerden olan ve mensur olan *Şecere-i Terâkime*'de *zamir n*'sinin kullan ld görülür: Bügdüz *ilindin*, *koz c n ñg sözindin* ç kma; iliniñg içine al p bar; *koz c beg hem kiyinindin* kitdi (K.Ölmez, 1996: 196 vd.).

Defter-i Çingiz-name'de de *zamir n*'sinin kullan ld görülür: öz *kolındın* halk n ñg barças ga, *kol nd n k l cn tart p ald*, *artında* bilmen sadağ bilmen ki i turur (Ivanics-Usmanaov, 2002: 84 vd.).

3.4. Eski Türkçenin iç ve son ses *-b-*, *-b'*leri bak m ndan Klasik Ça atayca metinlerden farklıla an özelliklere bak labilir: Klasik öncesi Ça atayca metinlerde *iv* biçimi varken klasik metinlerde *öy* biçimi vardır. *öy* ve *iv* kullan mlar bak m ndan kar la tırma, nüshaların bölgesini tayin etmek aç s ndan mümkün olabilir: *öy* (476) G, *iv* 1894; *öyni* (1212) G; *öyümde* (1309)G; *k vand niçe kün dünyâ öyiğa* (1432) G.

Ayn nüshada her iki kullan m n da görülmesi mümkündür. Bu tür durumlarda hangi eklin bask n oldu una bakmak gerekebilir. Elimizdeki metinlerden Berlin nüshas (G) ço unlukla “öy”ü bulundurmakla birlikte *ivni* (1206) G biçimini tanıyan örnekler de vardır.

3.5. Klasik dönem metinlerinde yönelme hâli +GA'dir. iirde iyelik eklerinden sonra vezin gere i +A bulunabilir (Eckmann, 1988: 60). Metnimizde vezin gerektirmeden de +A kullan m bulunmaktad r:

kön̄göl pür bî-bedeldür *sandukına* (154); sini sald m müselmānl ğ *yirine* / *қан үkr itkeniñg miñgdin birine* (489); *qadem ğam kişverine* urmağ l hiç (602); *tevekkül seyfini ş dğ ilgine* al (1281); bu nefis cāhile dünyā-y bed *qahr* (1285); ki i ta ursa ba a iy *huceste* / *külüp baqq l yüzige mişl-i piste* (1485); *hālikā qāyil min öz noqşanıma/ köp cefā k ld m özimniñg cānıma* (1610); *hiç i anc m yok 'amel qılğanıma* (1611); *hālikā 'afv iyle ötken yaşıma / yağ qullarn 'a+ā k l ba ma* (1628); *kön̄glüme* dāyim maḥabbet yari bir (1638).

kime körsetti bol fānī vefān (1226); *kime* dir sin özüñg k ld n̄g *özünge* (1279);

taşka (60) G, *taşa* 1848,1894, *daşka* S; eger çāh *astıga* tü se tapar çare (22)G, *astıma* 1848.

3.6. Klasik Ça atayca metinlerinde *dağı* olarak görülen kelimenin tüm nüshalarda *tağı* olarak kullan lmas önemli bir farklı kt r. Klasik dönem metinlerinde kelime ba t- birkaç kelimedede d-'ye dönü ür. Bunlar *dağı*, *dik*, *durur*, *dégin*, *déginçe* kelimeleridir (Eckmann, 1988: 24-25).

Metnimizdeki *tağı* örnekleri: *tağı* niçük kim bendeni *halk* itti mevlā / *tağı* maḥlūq irür fi'li vü *qavli* (161); *tağı* peygamberimizdin burun bil / *hüdāvendim kütübge k ld nāzil* (170); *yörütgey tā eri'ātniñg k yām n / tağı k lğay yamanlar ihtimām n(232)*; *tağı* lezzet bilen ehvetge iy yār (250); *veli bilmeñg tağı* andağ kidini (254); *ziyān itme tağı* yitkür añga sūd (1481).

17. yüzy l metni *Şecere-i Terākime*'de de *tağı* görülür, *dağı* görülmez. Yine 17. ve 18. yüzy la ait nüshalar bulunan *Defter-i Çingizname*'de *dağı* yan nda *tağı* da vard r (Ivanics- Usmanov, 2002).

Klasik dönem metinlerinden *tağı* kullan m ile ayrı lan metinler bir arada de erlendirilmelidir.

3.7. Klasik dönem metinlerinde ek uyumsuzlu u konusunda Ça ataycan n aslı kelimelerinde ek uyumsuzlu unun olmad n belirten Eckmann, klasik devirde istinsah edilmi yazmalarda ek uyumsuzlu unun nispeten az oldu unu ve müstensih taraf ndan yap lm bir hataya ba lanabilece ini belirtir. Al nt kelimelerde eklerin uyumsuzlu u, özellikle /i/ ünlüsünü bulunduran kelimelerin tercihen kal n ünlülü ekler almalar genel kural gibidir diyen Eckmann, *ademğa, emrğa, bendeğa, bendeliğ, beşâretğa, devletlik, hükmiğa, sa'âdetlik; âdemlîğdın, d1nğa, esirlikça, menzilğa, ğan1lerğa, nevâyiğa, vârislarığa* gibi örnekleri verir (1988:12vd.).

Metnimizde Türkçe kelimelerde ve al nt kelimelerde uyumsuzluk örnekleri vard r.

3.7.1. Türkçe kelimelerdeki örnekler:

irâde iyleğaç ħallâk- 'âlem / her i ni bol didi bold u al dem (93) G, iylegeç S ; iyleğan (110); uluğ yoln koyup ölgünçe iy yâr / kadem koyma tayar yirlerğa zinhâr (132) G, yirlerge S; i itgil bol Firavn emridin nil / kuy d n yukar ge akt bi-kil (256) ; pe imân anda hergiz k limagey sūd (302) G, k lmağay S., 1894 ; yapup ko gey sa'âdet ehliğa baz (496) G, koşkay S, 1894; u al ğamlık köngülni iyleğay âd / negüler ortas nda iyleğay yad (503); yiberiñg tiz bara turğan yolumge (518)G, yolumğa 1894 ; +amâ' k lma taparge zer-nigâr n / bu zer mihri bozar dînniñg hisâr n (705); al p kildük sañğa kaçgen kuluñgn / ħatalar bâb n açgen kuluñgn (523) G , kaçğan S., kaçkan 1894; tili yoktur bu kılın 'özr aytarge (524); bu kaçgen bendege k lğ l terahhüm (528) ; köylekiğa (577); tecavüz iyleğaç bolsa nedemde (1107); bile almañg bu erbet tatmağunça / öz208 -1.1 1 27914.623 0 TD 0 Tc 0 Tw (s)Tj /F6 1 Tf 1 0 TD .0018 Tc .2

3.7.2. Al nt kelimelerdeki uyumsuzluklar:

alarn nġ zarbige tab itmegey tag (301)G, Ta kent bask s 1991 itmegay; ne kim rzk ge bolsa eyb ü bālā (121); hudāy m körsetür dostlarge didār (103)G, dostlarğa S ve di er bütün nüshalarda; niçük ki cān n zge ot yağa siz (1113); u al ġamlik könġülni iylegay ad (503); min hatalik bendedür sin kerim (1641).

Ek uyumsuzlu u örneklerinin az veya çok olu u, Türkçe ve al nt kelimelerdeki durumu ve nüshalara göre farklı malar nüshalar n sahalar na ili kin fikir verebilecek özellikler olarak de erlendirilebilir.

3.8. Klasik dönem metinlerinde olumsuz geni zaman n 1. ve 2. tekil ki i çekiminde (-mAs +ki i zamiri) kullan l r. Eckmann, iirde Azeri Türkçesi ekilleri olarak 1. tekil ki i için *tapman*, *ķılman*, *istemem*, *tapmanam*, 2. tekil ki i için *diy almanġ*, *tapa almanġ* gibi ekillerin varl na i aret eder (1988 :126).

Sebātü'l-Ācizîn metninde de bu tür kullan mlar görülür, ancak ekle me -mAn ekli yan nda -mAm eklinde de görülmektedir: bile *almam* iya na- kayıl evķat (458); *ķılmam* (995); bile *almam* nihani terbiyetdin (1526) G; *dimen* tap lmaġay bu ne elik kes (1536) G; veli *bilmeġ* taķ andaġ kidini (254).

Metnimizde olumlu geni zaman 1. tekil ki i çekiminde de O uz özelli i olarak ki i unsurunun ekle mesi görülür; bu ekle me, klasik Ça ataycadan farklı olarak -Am eklindedir: tap lġanda niçük cevġān *ķıluram* (404).

Şecere-i Terākime'de bir tan kta geni zaman çekiminde 1. ço ul ki ide zamir yerine O uz özelli i olan zamirden ekle mi ki i eki kullan lm t r: *avlarız* (K.Ölmez, 1996: 94).

Defter-i Çingiz-name'de de olumsuz geni zaman 1. tekil ki ide klasik dönemde de gördü ümüz *bilmen* gibi ekillere rastlamak mümkündür (Ivanics- Usmanov, 2002: 84).

Özbekçede olumsuz geni zaman, Ça ataycada oldu u gibi (-mAs +zamirlerle) yap l r (Co kun, 2000:127vd.).

Geni zaman çekimindeki bu tür özellikler de nüshalar n sahas n ve yaz dilindeki mahallîle meyi göstermesi bak m ndan yararlan labilecek ölçütlerdendir.

3.9. Klasik dönem Ça atayca metinlerde Eckmann' n (1988: 95) sahte son çekim edat olarak adlandırıl *alında* yap s ndan ses dümesi ve benze melerle ortaya çıkan *allıda* 'ön, önce, huzur' anlamındaki kelime metnimizde hem *allıda* hem de daha çok olmak üzere *aldıda* biçimiyle görülmektedir:

azāzil *allığa* çendan k lur re k (1403).

günah *ñg aldıda* arz nice yok tag (459); köziñg *aldıdağı* bigāne vü havi (469)G, *aldındağı* S, 1894; *adlıda* (550); maḥabbet ehliniñg *aldıda* ma'dun (569)G, *aldında* 1894, *aldında* S.; siniñg *aldıñgdadır* çendan hatard n (1423); eger tap lsa nimet *aldığa* saç (1463); eger *aldıngda* t fli bolsa na-geh (1472).

Şecere-i Terâkime'de *aldığa*, *aldımızda*, *aldına*, *aldında* biçimlerinin yanında *allı* biçimi görülmemektedir (K. Ölmez, 1996, 320).

Defter-i Çingiz-name'de de *aldığa*, *aldında* biçimleri görülür (Ivanics-Uzmanov, 2002: 101).

3.10. Klasik Ça atayca metinlerde *bul*, *şul* i aret zamirleri görülmez. Özbek Türkçesinde de yaz l metinlerde nadiren *bul*, *şul*, *ul* i aret zamirlerinin görüldü ü belirtilir (Eckmann, 1988, 83; Co kun, 2000, 93). Tatarca ve Kazakçada bu zamirler kullan lmaktadır (Buran-Alkaya, 2001, 187, 220).

Metnimizde *bul* i aret zamiri ve s fat kullan lmaktadır. aḳīde *buldur* iy ferzend-i ādem (143); sañga sūd iyemes *bul* cism ü remiñg (?) (1048); i itti bul nidān merhamet-nak (1417).

aret zamirleri zaman ve saha tespitinde ayrı c olarak kullan labilir.

3.11. Klasik Ça ataycada eski Türkçenin *teg* edat , *dék* olarak kullanılır. Metnimizde bir örnekte ilerleyici benze me sonucu ortaya

ç kan *dağ* / *dağ* biçimleri yaz ya aktar lm t r: yigenni karn kaynar mis *kazandağ* (1035)G, *kazandağ* S.

Şecere-i Terakime'de *day* ve *dek* biçimleri kullan l r (K.Ölmez, 1996: 362).

Defter-i Çingiz-name'de *deg* ve *teg* biçimleri vard r (Ivanics-Uzmanov, 2002: 142).

Özbekçede e itlik derecesi için (addiy derece) ve e itlik hali için *däy* ve *dek* yap lar kullan l r (Co kun, 2000: 78, 90).

Ça atayca *dék* edat zaman ve saha te hisinde kullan labilir.

3.12. Farkl kelime kullan mlar n n nüshalar n yaz l alanlar n ve zamanlar n vermesi tart labilir.

Berlin nüshas nda (G) *yit-*, 1894 ve 1848 bask lar nda *tiy-*, 1991 bask s nda *az-* olan kelime gibi nüsha farklar ndaki kelimeleri yaz l zaman ve sahas bak m ndan ay r c olarak almak mümkündür.

u al halk *nğa* tüz yold n *yiterler* / *tiyerler* 1848,1894 / *azarlar* 1991.

alar öz cānlar ğa zūlm iterler (126)

Divanü Lugati't-Türk'te *tiyül* "kaybolan ey" anlam yla bulunur (Atalay, 1986: 628). E anlaml kullan lan üç fiilin bugünkü kullan m alanlar nüshalar n da alanlar n gösterir.

3.13. Klasik metinlerde *nege* ve *negu* soru kelimeleri vard r (Eckmann-K., 1988: 86). Özbek Türkçesinde *negä* soru zarf vard r (Buran-Alkaya, 2001: 128), *nege* (niye) Kazak Türkçesinde de görülür (Buran-Alkaya, 2001: 222). Uygur Türkçesinde *negu* kullan l r.

Metnimizde de klasik dönemde oldu u gibi her iki ekil de vard r.

y rağ tü *tüñg nige* kırbetli yold n (463) G, *neğu* S., 1894; *nige* kı ld *nñg* peri ān niyyetiñgni (488) G, *negu* S., 1894; *nīga* bold *nñg* munuñg dik ezder(?) nāb (1143) G, *neğu* 1894.

Ça da Türk lehçelerindeki kullan mlar göz önüne al narak klasik sonras metinlerin yak n olduklar alanlar tayin edilebilir.

3.14. Emir çekimi nüshalar arasındaki ayrımlar için ölçüt olarak kullanılabilir:

ğay köz bile dünyan tema a *ğalalük* (1663), biz munda niçük hurrem ü ad *ğalalük* (1665). Bu örneklerde görülen emir 1. ço ul ki i kullan m , bugün Özbekçe ve Yeni Uygurcada vardır.

3.15. Soru kelimesinin ses özelliklerine göre zaman ve saha belirlemesi yapılabilir.

ğanı (452, 462, 489); *ğayı* (249, 590), *ğayu* (290); *ğay* (1073) G, *ğayı* S; *ğayı* (1097) gibi kullanımlar dikkate alınmalıdır.

3.16. K. Ölmez'in *Şecere-i Terâkime*'de O uzcaya yakla an özellikler içinde sayd ötü m benze mesinin giderek ihlâli (1996: 33) bakımından *Sebâtü'l-Âcizîn*'in nüshalar farklı özellikler göstermektedir. Baz nüshalarda ötü m benze mesine aykır ekiler bulunur. Baz nüshalarda ise düzenli olarak ötü m benze mesi yürür. Örne in Berlin G nüshas bu özelliktedir.

Ötü m benze mesi de zaman ve saha ayrı m nda kullanılabilir.

3.17. Nüshalar arasında görülen farklı fiil çekimleri de ayrı c olarak kullanılabilir.

Örne in 51. beyitteki *körsele* (G) çekimli fiiline karş k di er nüshalarda *kördiler* çekimi yer almaktadır. Yine 52. beyitte 'köngüller *bolsun* and n aramide' dizesinde Süleymaniye nüshas *bolgay*, 1894 bask s *bolsa* biçimini taşır. Lehçelerin emir, gelecek-istek ve art çekimi kullanma e ilimleri nüshaların özelliklerini tayinde yardımcı olabilir.

3.18. *mi / mu* soru edatının düz ünlülü ve yuvarlak ünlülü olu u da ayrı c özellik olarak kullanılabilir.

Klasik metinlerde yuvarlak ünlülü olan edat, klasik sonrasında düz ünlülü olarak görülür.

3.19. Nüshalardaki de i ik kelimelerin anlamı mamas nedeniyle farklı kelimelerle karşı lanması da nüshaların zaman ve sahasını verebilir.

yat p min yüz tapan as ğda susap / ki i yoğtur tamuzğay katre-i
āb (643)

Bu beyitteki *tap*an kelimesi nüshalardan birinde *top*an (1894), di erinde *tiyin* (S) olarak kaydedilmi tir. Örnek beyitteki görülen *tap*an gibi de i ik kelimelerin anla Imamas , yerine ba ka bir kelimenin konmas , bu kelimededen geriye ve ileriye giderek hangi lehçelerle ilinti kurulabilece ine ili kin ipucu verebilir.

3.20. *bol-* ve *ol-*

biri de metin say s n n ve hacminin çoklu udur. Bugün bu zorlu u a acak ara t rmac say s na ve teknik donan ma sahibiz.

Do u Türk yaz dilinde mahallîle me ile kast m z, giderek Do u Türkçesi yaz dilinin tek yaz dili olmaktan ç karak yeni yaz dillerinin habercisi olmak m demektir? Evet. Klasik sonras metinlerdeki klasik metinlerden farkl özelliklerin ortaya konmas , hem daha az incelenmi metinlerin dil özelliklerinin tespiti hem de mahallî unsurlar n yaz diline yans mas ile yeni yaz dillerinin kurulu una taban olu turmas n n görülmesi bak m ndan önemlidir.

Kaynaklar

- ABBASOV, mran. (1996) Kayyum Nâs rî'nin Tatar Edebiyat ndaki Yeri. *Türklük Bilimi Araştırmaları S. 3*, Sivas, 77-89.
- ATALAY, Besim. (1986) *Divanîi Lugat-it-Türk Dizini "Endeks" IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay nlar : 524.
- BURAN, A.- ALKAYA. (2001) *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akça , 2. Bask .
- CO KUN, Volkan. (2000) *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay nlar 752,
- DOERFER, G. (1993) *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag.
- ECKMANN, Janos. (1957) Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatisch-türkischen Literatursprache. *Studia Altaica, Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag* AM 8. August, 51-59.
- ECKMANN, Janos. (1964) Ça atay Edebiyat n n Son Devri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963*, Ankara, 121-156.
- ECKMANN, Janos. (1965) Die tschaghataische Literatur. *Philologia Turcicae Fundamenta*, Tomum Secundum, 304- 402.
- ECKMANN, Janos. (1988) *Çağatayca El Kitabı* (Çeviren Günay Karaa aç). stanbul: stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay nlar No, 3412.
- ERDAL, Marsel. (1979) The Chronological classification of Old Turkish texts. CAJ 23, 1979, 151-175.

- GÖTZ, Manfred. (1968) *Türkische Handschriften Teil 2*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- HOFMANN, H.F. (1969) *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey Section III, part I: Authors*, Utrecht.

- SEBATÜ'L-ACİZİN (1991) Sufî Allayar, *Sabatul-Acizin* (1991)
Ta kent: Mehnat.
- TDTEA (2001) *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 18 Tatar Edebiyatı II*. Ankara: T.C. Kültür Bakanl .
- TDEA (2002) *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi C. I*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Ba kanl Yay nlar .
- TOGAN, Zeki Velidi. (1999) *Hâtıralar – Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültürel Mücadeleleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakf Yay nlar : 298.
- ZEYNALOV- Gedikli. (1993) Ferhat Zenalov, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* (Çeviren Yusuf Gedikli). stanbul: Cem Yay nevi.
- ZIEME, P. (1969) *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichäisch-türkischen Turfantexte*. Berlin.